

TIL — TARIXIY XOTIRA VA TAFAKKUR IFODASI SIFATIDA

Umidjon Yigitaliyev

Qo‘qon davlat universiteti dotsenti, PhD

e-mail: yigitaliyevumidjon35@gmail.com

Tel.raqami: +998911402499

Xonzodabegim Solijon-zoda

Qo‘qon davlat universiteti talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23667589>

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilning insoniyat tomonidan ajdodlardan meros qilib olingan ma’naviy boylik ekanligi, uning tarkibida turli elementlar, qoidalar hamda lisonning fonetik-fonologik, leksik-grammatik sathlaridagi munosabatlar saqlanayotgan ilmiy-tarixiy kognitiv hodisa ekanligi haqidagi ma’lumotlar tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: til, tarixiy xotira, tafakkur, kognitiv talqin, madaniy meros, til birligi, til sathi, til va madaniyat munosabati

Аннотация: В данной статье анализируется информация о том, что язык является духовным богатством, унаследованным человечеством от предков, научно-историческим познавательным феноменом, сохраняющим различные элементы, правила и взаимосвязи на фонетико-фонологическом и лексико-грамматическом уровнях языка.

Ключевые слова: язык, историческая память, мышление, познавательная интерпретация, культурное наследие, языковое единство, уровень владения языком, взаимосвязь языка и культуры.

Annotation: This article analyzes the concept of language as a spiritual treasure inherited by humanity from its ancestors—a scientific, historical, and cognitive phenomenon that preserves various elements, rules, and interrelationships at the phonetic-phonological and lexico-grammatical levels.

Key words: language, historical memory, thinking, cognitive interpretation, cultural heritage, linguistic unity, language proficiency level, interrelationship between language and culture.

Til - insoniyat tomonidan ajdodlardan meros qilib olingan “ma’naviy boylik”, tarkibida turli elementlar, qoidalar, barcha sathlardagi munosabatlar saqlanayotgan imkoniyatlar xazinasidir. Til butun borlig‘icha tarixiy hodisa. Ko‘p tillilikning umummadaniy xususiyatlarini va umuminsoniy til muammosining tarjima jarayoniga oid tomonlarini o‘rgangan Jeneva universitetining professori J.Stayneming chuqur ishonch bilan ta’kidlashicha, «har qanday lisoniy akt ma’lum vaqt oralig‘ida kechadi. Vaqt doirasidan tashqarida hech qanday semantik shakl yuzaga kelmaydi. Har qanday so‘zni qo‘llayotib, deyish mumkinki, biz uning oldingi tarixini uyqudan uyg‘otgandek bo‘lamiz, uni awalgidek tarixan jaranglashga majbur qilamiz. Har qanday matn alohida tarixiy bir zamonda vujudga keladi. Matnni to‘liq o‘qish unda ifodalangan mazmunni, nutqning

haqqoniyligini belgilaydigan maqsad va vazifalarini qayta tiklash demakdir”²⁶

Til faqatgina mavhum sinxron holatda qaralsa va lug‘aviy birliklarning faqat ichki strukturaviy munosabatlari hisobga olinsa, hech qachon nutqiy tuzilmalar asl mazmunini anglab bo‘lmaydi. Lisoniy mazmun tarixan shakl topgan qoidalar majmuasi, norma, uzus kabilar bilan bog‘liqdir. Til va zamon bir-biriga bog‘liq holda mavjud va bu jahonning turli mintaqalarida yashayotgan odamlarning dunyoqarashlarini shakllantiruvchi omillar sarchashmalariga murojaat qilish imkoniyatini beradi²⁷.

J.Stayner Yevropa xalqlarining an‘anaviy madaniyatini o‘rganib chiqib, bu madaniyatning xususiyatlarini ilmiy sharhlovchi o‘ziga xos g‘oyani o‘rtaga tashladi. Uning fikricha, Yevropa madaniyati va sivilizatsiyasini qadimiy O‘rta Yer dengizi madaniyati namunalaridan “transkripsiya” qilib olingan meros deb talqin qilish mumkin. Bu muhitda paydo bo‘lgan barcha yangiliklar esa xuddi shu mumtoz andozalarga asoslanadi. Mavjud bo‘lgan tushunchalar atrofida yangiliklar yaratish imkoni ham cheksiz. Hozirgi zamon G‘arb san‘atida (P.Pikasso, I.Stravenskiy, T.Eliot, J.Djoys, R.Louell, E.Paund ijodlarida) J.Staynerning atfanalarning madaniy taraqqiyotga ta‘siri haqidagi quyidagi fikri diqqatga sazovordir: “Ehtimol, madaniy an‘analar bizning sintaksimizda mustahkamroq o‘ mashib qolgandir va bizning hayotimiz, biz buni istaymizmi yoki yo‘qmi, bizning shaxsiy va ijtimoiy o‘tmishimizning tarjimasi bo‘lib qolaveradi”²⁸.

Til va madaniyat munosabatini madaniyat ko‘p aspektli hodisa ekanligini hisobga olib o‘rganish zarur. Shu sababli tilning murakkab tizim sifatida madaniyatning turli qismlariga turlicha munosabatda bo‘lishi aniqlangan. Biroq, tilning madaniyat bo‘laklariga (shuningdek, ijtimoiy strukturaga) ta‘siri hal qiluvchi xarakterga ega emas.

Insonning lisoniy madaniyati uning ma‘naviy olamida muhim o‘rinni egallaydi. Unda tarixiy davrlarning, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning eng muhim xususiyatlari namoyon bo‘ladi. Muhimi, bu xususiyatlar til strukturasi, uning lisoniy qurilishidagi o‘zgarishlarda, lug‘at va frazeologiya tarkibidagi semantik siljishlarda, shuningdek, ramziy-stilistik vositalar tizimidagi yangiliklarda, nutqiy muloqot normalarida va, umuman, til madaniyatining ijtimoiy-psixologik vazifalari qatorining kengayishida ham ishlatilishi kuzatiladi²⁹.

Keyingi davrlarda lisoniy muloqot madaniyatiga turlicha nolisoniy faktorlarning ta‘siri kuchaymoqda. Bular qatoriga jamiyatdagi ijtimoiy va kasbiy munosabatlarning murakkablashuvi, mehnat faoliyatining o‘zgarishi, adresatga nisbatan diqqat-e‘tiborning oshishi, ifoda vositalari zahirasi boyishi kabilar kiradi.

Muloqot madaniyati kommunikantlar xarakteri bilan yoki muloqot vaziyatiga iloji boricha ko‘proq elementlarning qo‘shilishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Bu o‘z navbatida ijtimoiy hayot ko‘zgusi bo‘lgan lug‘atning lisoniy - madaniy rivojlanishiga olib keladi. Hozir u kundalik hayotdagi evfemizmlar va siyosiy muloqot jarayonida keng qo‘llanilayotgan *konnotativ baholash* birliklari

²⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/John_Stainer

²⁷ Umidjonov Shoxruhbek. Badiiy matnlarda madaniy konnotatsiyalar (O‘quv-uslubiy qo‘llanma). — Toshkent: Ilm ziyo zakovati, 2023. — B.47.

²⁸ Umidjonov Sh. Ko‘rsatilgan asar.. — B.47.

²⁹ Mirtojiev M., Mahmudov N. Til va madaniyat. — Toshkent, 1991. — B.88

hisobiga faol rivojlanmoqda³⁰. Masalan, ingliz tilida *fat* so‘zi (yog‘li, semiz) evfemistik usulda boshqa so‘zlar bilan almashtirilmoqda. Mabodo, gap kiyimning hajmi (razmeri) haqida ketsa, quyidagi ifoda vositalari qo‘llaniladi: qizlar uchun - *churbette*, o‘g‘il bolalar uchun - *husky*, erkaklar uchun - *portly*, ayollar uchun - *womens' sizes*. Qiyoslang: Ayollarning kichik razmerli kiyimlarini ifodalash uchun - “*misses*” or “*junior*”. Bundan tashqari, lisondagi ifoda imkoniyatlarning kengligini so‘zlarning ko‘p vazifaligida yoki polisemantik xususiyatlari namoyon bo‘lishida ham ko‘rish mumkin. Binobarin, o‘zbek tilshunoslari M.Mirtojiyev va N.Mahmudovlar “oltin” so‘zining nutqiy tuzilmalarda epitet (sifatlash) vazifasida qo‘llanishida ifodalanadigan ma‘no xususiyatlarini quyidagicha izohlashadi: *Yerdagi oltin soch va porloq yulduzlar nurini ichamiz* (H.Olimjon) gapida muallif sochning rangini ifodalamoqchi bo‘lsa, “*Shu oltin damlami sezardim tanho*” (G‘ayraty) gapida shoir “qadrga egalik” va “huzur-halovatli” onlarni eslatmoqchi. Xuddi shuningdek, “*Inim Yo‘lchi, oltin boshing bor*” (Oybek) va “*Kam bo‘lmang, oltin so‘zlami aytdingiz*” (I.Rahim) tuzilmalarida qimmatlilik, aqllilik, nasihatomezlik mazmunlariga ishora bor³¹.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/John_Stainer
2. Umidjonov Shoxruhbek. Badiiy matnlarda madaniy konnotatsiyalar (O‘quv-uslubiy qo‘llanma). — Toshkent: Ilm ziyo zakovati, 2023. — B.47.
3. Umidjonov Sh. Ko‘rsatilgan asar.. — B.47.
4. Mirtojiyev M., Mahmudov N. Til va madaniyat. — Toshkent, 1991. — B.88

³⁰ *H. Д. Арутюнова. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт. — Москва: Наука, 1988. — 258 с.*

³¹ Mirtojiyev M., Mahmudov N. Ko‘rsatilgan asar.. — B.89.